

Nieuw in Noord-Brabant: de Zegge-korfslak *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849)

Ernst-Jan van Haften & Arno Boesveld

New for the province of Noord-Brabant: Desmoulin's whorlsnail *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849)

Summary

In the Dutch province of Noord-Brabant for the first time Desmoulin's whorlsnail *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849) was discovered. After the first observation more nature reserves were explored and in two more places the species was encountered as well. The authors suppose the three localities not to represent new establishment of the species, but rather to reflect expansion of relict populations, thanks to improved ecological management and perhaps climate change.

Inleiding

De Zegge-korfslak *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849) is een kenmerkende soort van ongestoorde zeggenvegetaties in moerassen en elzenbroekbossen met permanente kwelcondities. Tot 2003 leek het voorkomen beperkt tot enkele broekbossen in Limburg. Door intensief onderzoek is de soort inmiddels echter ook in de provincies Groningen, Drenthe, Friesland, Overijssel, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland aangetroffen, waar vooral oever- en verlandingsvegetaties in het laagveengebied het leefgebied vormen (Boesveld *et al.*, 2011). Hier beschrijven we de vondst van drie populaties in Noord-Brabant.

Eerste waarneming

Op 27 augustus 2014 bezocht de eerste auteur een klein natuurgebiedje aan De Tol te Werkendam voor een inventarisatie van landslakken. Het gebied bestaat uit een in cultuur gehouden wilgengriend met aangrenzend een moerasvegetatie, gelegen langs de gracht van Fort Altena (kilometerhok: 123-423) (fig. 1). Tijdens het op zicht zoeken naar slakken werden in de aanwezige zeggenvegetatie verschillende soorten korfslakken waargenomen. Vanwege de biotoopkeuze, namelijk zeggenplanten, werd vermoed dat de grootste exemplaren korfslakken wel eens Zegge-korfslakken konden zijn. En jawel: een aantal verzamelde exemplaren werd met behulp van de stereomicroscopie inderdaad als Zegge-korfslak gedetermineerd. Op basis van een toegestuurde foto kon deze determinatie door de tweede auteur met enthousiasme worden bevestigd. Het bleek namelijk de eerste vondst van de Zegge-korfslak in de provincie Noord-Brabant te zijn! Tijdens eerdere zoekacties in het kader van het HabSlak-project was de soort niet in deze provincie gevonden.

Fig. 1. Biotoop vindplaats Fort Altena. In het wilgengriendje links op de foto zijn meerdere populaties van de Zegge-korfslak aangetroffen. Foto: A. Boesveld.

Aanvullend onderzoek bij Fort Altena

Om te zien of de soort slechts lokaal of meer verspreid voorkomt is het gebied op 17 september 2014 opnieuw bezocht. Het laatste blijkt het geval te zijn. De Zegge-korfslak komt er in twee van elkaar gescheiden, moerasige gebiedsdelen voor. De dichtheden zijn er, met circa 25 tot 50 exemplaren per m², vrij laag.

De waarnemingen van de Zegge-korfslak zijn gedaan in een vegetatie die wordt gedomineerd door Oeverzegge *Carex riparia*. Hierin groeien verspreid enkele oude horsten van Pluimzegge *C. paniculata*. Deze door zeggen gedomineerde vegetatie komt hier in beperkte mate voor, op een oppervlak van enkele tientallen vierkante meters. Naast Zegge-korfslak werden hier ook Dikke korfslak *Vertigo antivertigo*, Moerastolslak *Euconulus trochiformis* en Donkere glimslak *Zonitoides nitidus* aangetroffen.

Een groot deel van de moerasvegetatie wordt gedomineerd door een dichte begroeiing van Riet *Phragmites australis*, waarin zeggensoorten vrijwel geheel ontbreken. Een omvangrijk deel van het gebied bestaat daarnaast uit een hakgriend van wilgen *Salix* spec. In deze vegetatietypen zijn geen Zegge-korfslakken gevonden. Het gebied is ten opzichte van de omgeving laag gelegen. De waterstand is vrij stabiel en er lijkt sprake te zijn van grondwaterkwel. In de laagste delen heeft veenvorming plaatsgevonden. Plaatselijk is er sprake van een zeer slappe bodem.

Vervolgonderzoek in de regio

Naar aanleiding van deze eerste vondst ontstond het idee dat de soort wel eens op meer plekken in het Land van Heusden en Altena voor zou kunnen komen. Daarom zijn in deze streek zoveel mogelijk natuurgebieden onderzocht (exclusief de buitendijkse Biesbosch) waarin door zeggen gedomineerde moerasvegetaties groeien. Dit bleef niet zonder succes!

Op 18 september was het weer raak. In de kern van een klein elzenbroekbosje langs de Merwededijk in Woudrichem werd ook een populatie Zegge-korfslakken ontdekt. De soort komt hier met circa 300-500 exemplaren per m² in een hoge dichtheid voor. De vegetatie in het bosje wordt volledig gedomineerd door Oeverzegge (fig. 2). Andere waargenomen slakkensoorten in de zeggenvegetatie zijn Gewone barnsteenslak *Succinea putris*, Moerastolslak en Donkere glimslak. De waterstand bevindt zich het gehele jaar tot 10 cm boven maaiveld. Er lijkt, mede beïnvloed door periodiek hoge rivierwaterstanden, sprake te zijn van grondwaterkwel. De ondergrond kan worden gekarakteriseerd als een veenbodem.

Vervolgens werd op 3 oktober in een smalle bosstrook langs

Fig. 2. Vegetatie van Oeverzegge in een verland wiel langs de Merwededijk. Foto: A. Boesveld.

de Schenkeldijk in Werkendam (fig. 3) ook het voorkomen van de Zegge-korfslak vastgesteld, in lage dichtheden van circa 25 tot 50 exemplaren per m². De hoeveelheid geschikt biotoop is beperkt van omvang en tevens gefragmenteerd vanwege de door Riet en wilgenstruweel gedomineerde vegetatie in delen van het gebied. De lagere delen van dit bos zijn zeer nat en begroeid met Elzen *Alnus glutinosa* en struweel van wilgen. In de ondergroei staat veel Riet samen met Oeverzegge. Op de meest natte plekken groeien oude horsten van Pluimzegge. Zowel op de Oeverzegge als op de Pluimzegge zijn Zegge-korfslakken aangetroffen. Naast deze soort zijn hier ook Gewone barnsteenslak, Dikke korfslak, Moerastolslak, Kleine akkerslak *Deroceras laeve* en Donkere glimslak in de vegetatie gevonden. Op 22 november 2014 zijn de drie vindplaatsen door beide auteurs opnieuw bezocht om een beter beeld te krijgen van de dichtheden. Bij De Tol in Werkendam werden nu in een eerder niet bezocht, geïsoleerd deelgebied ook Zegge-korfslakken gevonden. Zoekacties buiten de drie genoemde vindplaatsen waren dus niet succesvol. In acht natuurgebieden die in de maanden oktober en november 2014 werden onderzocht is de soort niet aangetroffen. Het gaat om de volgende gebieden: Andel, Pompveld (130-418/419/420); Dussen, Kornsche Boezem (125-417/418); Uitwijk, Wijde Alm (127/128-421); Rijswijk, Rijswijksche Wiel (129-423); Sleeuwijk, elzenbosje 't Zand (125-424); Sleeuwijk, Groesplaat (125-425); Sleeuwijk,

populierenbos Kerkeinde (124-425); en Werkendam, populierenbos Weerenweg (121-423).

Discussie

De hierboven beschreven waarnemingen betreffen de eerste vondsten van de Zegge-korfslak in Noord-Brabant en in de regio Land van Heusden en Altena. Bij een uitgebreide inventarisatie van landslakken in Noord-Brabant, waarbij ook verschillende locaties in deze regio zijn bezocht, werd de soort niet aangetroffen (Boesveld, 2006). De locaties waar de soort nu is aangetroffen werden tijdens deze inventarisatie niet bezocht. Ook bij diverse inventarisaties door de eerste auteur in deze regio sinds 2005, waarbij de nadruk lag op buitendijkse gebieden, zijn deze locaties niet bezocht.

Na de eerste vondst van Zegge-korfslakken is gericht gezocht op de meest geschikte plaatsen in de regio. Op de meeste plaatsen werd de soort hierbij niet gevonden. Het is echter bekend dat de Zegge-korfslak in lage dichtheden kan voorkomen en dat populaties zich niet zelden beperken tot kleine oppervlakken, van enkele tientallen tot honderden vierkante meters geschikt biotoop (Boesveld *et al.*, 2014). Het is daarom niet uitgesloten dat de soort in enkele van de bezochte gebieden is gemist. Van deze gebieden lijkt vooral de Kornsche Boezem geschikt te zijn. De hoeveelheid potentieel leefgebied is omvangrijker dan de gebiedjes waar de soort wel is aangetroffen. Aanvullend inventarisatieonderzoek is hier gewenst.

Recente vestigingen of oude populaties?

De vraag is of het bij de gevonden populaties om oude (relict)-populaties gaat of om recente vestigingen. Hoewel deze vraag niet met zekerheid kan worden beantwoord is het waarschijnlijk dat de eerste veronderstelling de juiste is. De drie vindplaatsen hebben gemeen dat ze zich in de loop der tijd relatief weinig gestoord hebben kunnen ontwikkelen. Aan de hand van historische beschrijvingen en kaartmateriaal is het ontstaan en de ontwikkeling op hoofdlijnen te reconstrueren. De vindplaats aan De Tol bij Werkendam betreft een restant van een oud boezemgebied. Het ontstaan hiervan is te herleiden tot de aanleg van de naastgelegen dijk in 1461. De locatie van de populatie langs de Schenkeldijk in Werkendam is een oud boezemgebiedje dat

Fig. 3. Smalle strook moerasbos in oud boezemgebied langs de Schenkeldijk bij Werkendam. Foto: A. Boesveld.

Fig. 4. Verlandig in dode rivierarm; Varsen, De Mars. Foto: A. Boesveld.

Fig. 5. Verlanding in dode rivierarm; Junner Koeland.
Foto: A. Boesveld.

Fig. 6. Verlanding in dode rivierarm; Landgoed Vilsteren.
Foto: A. Boesveld.

is aangelegd bij de inpoldering van de oostelijk gelegen Uppelsche Polder in 1646. De populatie langs de Merwededijk bij Woudrichem bevindt zich in een elzenbosje. Dit bosje heeft zich ontwikkeld op de venige bodem van een door verlanding dichtgegroeid wiel. Dit wiel is ontstaan in de periode van dijkdoorbraken in 1421-1423 die door de Sint-Elizabethvloed zijn veroorzaakt (Sonneveld, 1958; De Gast, 2004). Deze gebieden hebben verder gemeen dat ze door hun lage ligging in het landschap en slechte begaanbaarheid nooit intensief gebruikt of beheerd zijn geweest. Bij de ingrijpende ruilverkaveling die in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw in het Land van Heusden en Altena werd uitgevoerd bleven deze gebieden vrijwel geheel buiten schot. Momenteel liggen ze als vrij kleine, geïsoleerde natuurgebiedjes in een verder overwegend agrarische omgeving. De gebieden zelf zijn bestemd als 'bos' of 'natuur' en maken deel uit van de nationale ecologische hoofdstructuur (EHS).

En populaties elders in Nederland dan?

Ook elders in Nederland wordt de Zegge-korfslak aangetroffen in gebieden waar het intensieve (agrarisch) beheer- of gebruik niet is doorgedrongen, zoals zeer oude boezems, oevers van meren, rivieren en beken, verlandingen in dode rivierarmen (fig. 4-6), bronbossen en laagveenmoerassen. Vanwege het relatief

grote aantal nieuwe vindplaatsen in Nederland zijn sommige malacologen van mening dat de vindplaatsen nieuwe vestigingen betreffen. Vanwege de verspreiding en de biotoopkeuze van de soort menen wij echter dat de soort in de meeste gebieden al voorkwam en dat er de laatste decennia, dankzij extensiever natuurbeheer, sprake is van uitbreiding binnen deze gebieden. Het warmer wordende klimaat kan daarbij behulpzaam zijn, omdat de Zegge-korfslak (tot op zekere hoogte) warmte-minnend is. Vooral in de grootschalige laagveengebieden zijn betere leefomstandigheden ontstaan voor de Zegge-korfslak door de terugloop van het relatief intensieve rietbeheer en uitbreiding van extensief natuurbeheer, waardoor er in deze gebieden sprake is van toename van geschikt leefgebied.

Aangetoonde nieuwe vestigingen

Rond de grootschalige laagveengebieden zijn de afgelopen decennia door natuur-beherende organisaties percelen grasland opgekocht en is daar overgeschakeld naar extensief natuurbeheer. Uit inventarisatie onderzoek is gebleken dat deze nieuw verworven gebieden in relatief korte tijd gekoloniseerd kunnen worden door de Zegge-korfslak. Voorwaarden zijn dan wel dat deze 'naadloos' grenzen aan leefgebieden van de Zegge-korfslak (Boesveld & De Boer, 2009/2015) en dat er in ruime mate zeggenvegetaties groeien (fig. 7). Voorbeelden van vestigingen

Fig. 7. Kiersche Wijde (Wieden). Dankzij extensief oeverbeheer zijn er betere omstandigheden ontstaan voor zowel zeggenvegetaties als Zegge-korfslak. Foto: A. Boesveld.

Fig. 8. Drijvende kragge waarin Zegge-korfslakken zijn aangetroffen. Losgeraakte kraggen met zeggenvegetatie bieden goede mogelijkheden voor de Zegge-korfslak om zich over kleine of grote afstanden te verspreiden. Foto: A. Boesveld.

in nieuw ingerichte gebieden met extensief natuurbeheer en potentieel geschikte zeggenvegetaties die ver van bestaande leefgebieden liggen zijn (nog) niet bekend. Dit gegeven ondersteunt de theorie dat er in de grootschalige laagveengebieden sprake is van relictpopulaties die zich flink hebben uitgebreid en niet van nieuwe vestigingen. Het vermoeden bestaat dat in beekdalen en riviergebieden wel (relatief) grote afstanden overbrugd kunnen worden, omdat het mogelijk is dat de soort zich drijvend – bijvoorbeeld met losgeraakte vegetatie – via het (stromende) water weet te verspreiden (Boesveld & De Boer, 2009/2015) (fig. 8). Om vast te kunnen stellen of de soort in beekdalen en het rivierengebied nieuwe gebieden koloniseert is het nodig om in biotopen waar de soort niet is aangetroffen ook 0-waarnemingen vast te leggen, zodat op deze plekken gemonitord kan worden.

Geraadpleegde bronnen

- BOESVELD, A. (2006): Inventarisatie van de landslakken van Noord-Brabant (Mollusca: Gastropoda). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 24: 55-88.
- BOESVELD A. (2008): Verspreiding en habitat van de Zeggekorfslak *Vertigo moulinsiana* in de Vechtstreek. – Stichting ANEMOON, Heemstede.
- BOESVELD, A. & J. DE BOER (2009/2015): De Zeggekorfslak in het nationaal park Weerribben-Wieden. – Stichting ANEMOON, Heemstede.
- BOESVELD, A., A. GMELIG MEYLING & I. VAN LENTE (2011): Verspreidingsonderzoek mollusken van de Europese Habitatrichtlijn. Resultaten van het inventarisatiejaar 2010: Zeggekorfslak *Vertigo moulinsiana*. – Stichting ANEMOON, Heemstede.
- BOESVELD, A., A.W. GMELIG MEYLING & I. VAN LENTE (2014): Zeggekorfslak profiel. – www.anemoon.org/Projecten/Natura2000-project/Soortprofielen/Zeggekorfslak.
- DE GAST, C. (2004): De macht van het water. Leven met water tussen Maas en Merwede. – Verse Hoeven Uitgeverij, Raamsdonksveer.
- KEULEN, S.M.A. (2014): De Zeggekorfslak *Vertigo moulinsiana* (Dupuy, 1849) (Gastropoda, Pulmonata): een nieuwe kijk op de verspreiding van deze soort in Limburg. – Spirula 400: 152-155.
- SONNEVELD, F. (1958): Bodemkartering en daarop afgestemde landbouwkundige onderzoeken in het Land van Heusden en Altena. – Staatsdrukkerij Uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage.

Adressen van de auteurs

E-J. van Haaften: ejvanhaaften@hotmail.com

A. Boesveld: h.dijkstra84@chello.nl

Weekdieren zijn geen watjes; opnieuw aanvullingen

L.J. van Gemert

Soft-bodied animals are no softies: new additions

Summary

Again a few additional incidents were found in the literature, in which predators of molluscs were (almost) seriously injured or even killed by the mollusc. However, one of the reported incidents appeared to be an April Fools' Day practical joke. As most of the described accidents concerned rats, a limited literature search for rats as predators of limpets and limpet-like molluscs, was performed. It was concluded that worldwide rats are preying on a variety of limpets.

Inleiding

In twee eerdere publicaties is aandacht gegeven aan de harde kant van weekdieren (Van Gemert & Schipper, 2013; Van Gemert, 2014). Deze harde kant betreft gepubliceerde en beschreven incidenten waarbij roofdieren, zoals vogels en zoogdieren, met hun kop, snavel, poot, teen of tong klem komen te zitten tussen de kleppen van een tweekleppige of onder een schaalhoorn of een zeeoor; vaak met een dodelijke afloop voor het roofdier. In dit artikel worden de nog daarna in de literatuur gevonden incidenten beschreven. Tabel 1 geeft een overzicht.

Een in 1928 verschenen bericht over duizenden ratten die het slachtoffer zouden zijn geworden van schaalhorens maakte op mij een zeer ongeloofwaardige indruk. Ik stond dan ook op het punt om met degelijke argumenten dit verhaal onderuit te halen. Totdat ik de publicatiedatum zag: 1 april. Zoveel jaren later was ik nog bijna in deze 1-aprilgrap getrapt.

Ratten en schaalhorens

In tabel 1 gaan vier van de zeven vermelde voorvallen over ratten en schaalhorens. Uit een beknopt literatuuronderzoek naar ratten als roofdieren van schaalhorens kan worden geconcludeerd dat ratten wereldwijd veel verschillende schaalhorens, en daarop lijkende schelpen, als voedsel gebruiken. In Smith (1887: 102) wordt verteld dat op het eiland van Dunstaffnage (Schotland) ratten zo veel gegeten schaalhorens (*Patella spec.*; familie Patellidae) in het gras achtergelaten hadden, dat maaien met de zeis moeilijk was. Branch (1978) geeft aan dat in Zuid-Afrika verwilderde ratten kleine mollusken zoals *Patella granularis* eten. Op enkele eilanden van Nieuw-Zeeland eten ratten vooral insecten, zaden en fruit, en soms een enkele *Nacella spec.* (familie Nacellidae) (Moors, 1985). En in Chili werd bij een onderzoek naar ratten die aan de kust leven gevonden dat deze in totaal 40 verschillende prooidieren eten (Navarette & Castilla, 1983). Sommige ratten aten vooral *Fissurella crassa* (familie Fissurellidae), en dan met name de kleinere exemplaren; andere aten vooral krabben. Maar het kan ook de andere